

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА КРИЗА В УКРАЇНІ: ПЕРЕДУМОВИ, ПРОЯВИ І РИЗИКИ

Г.І. Скорик, В.В. Барінов
Національний університет “Львівська політехніка”

Розглянуто питання щодо природи, внутрішніх і зовнішніх чинників сучасної економічної кризи в Україні, показано її зв'язок із економічною політикою уряду в попередні роки, визначено деякі шляхи і методи подолання кризи, роль держави у цьому процесі.

Ключові слова: криза, економічна політика держави, інвестування, експорт-орієнтованість, кредитування, структурна перебудова, науково-технологічна, інноваційна політика.

Рассмотрено вопросы природы, внутренних и внешних факторов современного экономического кризиса в Украине, показано его связь с экономической политикой правительства в предыдущие годы, определено некоторые пути и методы преодоления кризиса, роль государства в этом процессе.

Ключевые слова: кризис, экономическая политика, инвестирование, экспортноориентированность, структурная перестройка, научно-технологическая, инновационная политика.

The questions about disposition, internal and foreign factors modern economics crisis in Ukraine was have been analyzed; the connection of crisis and economic policy of government in former years; the way of overcoming of crisis and the part of state in this process was elucidate at the article.

Key words: crisis, economic policy, investment, export attr, give credit, structural reform, scientific, innovation policy.

Постановка проблеми. В умовах сьогодношньої глобальної економічної і політичної кризи, яку переживає наша країна, актуальною є проблема з'ясування її передумов і причин. Світові ЗМІ заговорили про вихід економіки з рецесії, що “дно” кризи вже пройдено, а з 2010 року починається новий цикл росту економіки. Проте, за оцінками серйозних економістів, криза ще триватиме, падіння попиту буде мати місце ще протягом чотирьох-п'яти років, а доля бізнесу на цьому фоні взагалі не піддається раціональному прогнозуванню.

Щоб вірно оцінити процеси і тенденції економічної ситуації в Україні в складі світової економіки, необхідно проаналізувати природу процесів, що відбуваються у світовій економіці, багатомірність кризи в Україні, її чинники, прояви і ризики, завдання та пріоритети державної антикризової політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема передумов і причин сучасної фінансової і економічної кризи та її особливостей в Україні присвячені наукові роботи українських та іноземних вчених економістів, зокрема Ю.Пахомова, А. Геєця, А. Чухна, Г. Гриценка, Г. Попова, Р.Василишина, Л. Григор'єва, С. Агібалова, М. Саліхова, В. Інгульського, А. Худокормова та інших, проте і досі це питання залишається актуальним. Особливо нагальності потребує з'ясування причин теперішньої економічної кризи, передумов її виникнення з метою вибору найефективніших шляхів її подолання. Сьогодні недостатнім є посилення виключно на рекомендації міжнародних експертів. Необхідно розробити систему антикризових заходів із врахуванням особливостей української економіки, а найбільше, із врахуванням політичної кризи, яка значною мірою погіршує і так доволі складну соціально-економічну ситуацію в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасна світова економіка переживає глибоку фінансову кризу, яка значною мірою визначає хід економічного розвитку, в тому числі і в Україні. Україна

доволі швидко увійшла в кризову ситуацію, хоча спочатку здавалося, що її економіка зможе легко пережити світову фінансово-економічну кризу, оскільки вона меншою мірою інтегрована у світовий економічний простір. Проте криза в Україні набула особливої гостроти. Це виявило структурні, економічні, фінансові, політичні проблеми в українській економіці. За таких умов надзвичайно актуальним є виявлення глибинних причин фінансово-економічної кризи та пошук найбільш адекватних для вітчизняної економіки антикризових заходів.

Україна – потенційно багата країна. Її переваги визначаються сприятливими кліматичними умовами, родючими землями, розвинутою транспортною інфраструктурою, порівняно великими запасами корисних копалин, геополітичним становищем. В кінці ХХ ст. економіка характеризувалась розвинутою хімічною, металургійною промисловістю, розвинутим сектором атомної енергетики, що загалом визначало Україну як найуспішнішу республіку колишнього СРСР. Проте, незважаючи на сприятливі стартові умови, трансформаційна криза 90-х років в Україні виявилася однією із найглибших на пострадянському просторі. Економічне піднесення, що розпочалося з 2000-х років, не забезпечило створення міцних, ефективних інститутів суспільного прогресу. Не зважаючи на піднесення в обробній промисловості і торгівлі, порівняно високі темпи економічного росту (в середньому 7 % у рік), його якість продовжувала зменшуватись. Фактично до початку світової рецесії 2008 р. Україна не змогла відновити рівень ВВП (до кінця 2008 р. ВВП України становив трохи більше 70 % від рівня 1990 р.) і сформувати стійку модель розвитку, не змогла змінити структуру економіки. Україна залишається однією із найбідніших країн в регіоні, навіть не зважаючи на постійний ріст заробітної плати і пенсій. За період 2004–2007 рр. доларова величина пенсій збільшилась в 4,2 рази, заробітна плата держслужбовців – в 3,8 рази при загальному підвищенні заробітної плати в 3,1 рази. Значний внесок у таке підвищення доходів населення зробила держава, проте, нажаль, це результат популістської соціальної політики. Така політика супроводжувалась значним відривом доходів населення від їх економічної основи, зокрема, продуктивності праці. У 2007 році порівняно із 2000 р. доходи населення зросли у 4,8 рази, виробництво споживчих товарів – у 2 рази, а продуктивність праці – у 1,8 рази [1, с. 69]. Через незавершеність реформ, політичну кризу, якість влади та еліти [див. 1, с. 63–72], в Україні не вдалося сформуванню єдиної концепції розвитку країни.

Уповільнення темпів росту економіки, інфляція та зниження курсу національної валюти, ріст безробіття свідчать про кризову ситуацію в Україні. Загальне падіння промислового виробництва у 2008 р. склало 3,1 %, а в січні-лютому 2009 р. обсяг промислового виробництва скоротився порівняно з тим же періодом 2008 р. на 32,8 % [2, с. 73]. Особливо негативним був спад в ключовій експортоорієнтованій галузі вітчизняної економіки – металургійній.

Передумови теперішньої кризи сформувалися ще до 2008 року. Насамперед це зумовлено ліберальною політикою уряду. Рекомендації західних експертів, які не завжди вірно розуміли реалії перехідної економіки в Україні, сприймалися некритично і реалізувалися непрофесійно. Розвиток економіки відбувався стихійно.

Базовою причиною кризи стало вичерпання можливостей промислової бази та промислової інфраструктури, сформованих ще в роки СРСР. Моральне і фізичне зношення виробничих фондів зумовили зниження продуктивності праці, а отже і загальної ефективності економіки. Саме стан виробничих потужностей і відсутність необхідних капіталовкладень в їх модернізацію протягом більше як 20 років обумовило відставання в промисловому і технічному розвитку.

Капіталовкладення, необхідні для оновлення промислового потенціалу і ріст національного багатства повинен був забезпечити приватний бізнес через інститут приватної власності. Проте приватна власність виявилася незрілою як суспільний інститут. Багаточисленні переділи приватизованого майна, криза, рейдерські захоплення не сприяли інвестуванню в розвиток промисловості. Ріст капіталовкладень обмежився вузьким колом галузей, зрозумілих для інвесторів і відносно захищених від небажаних поглинань. Інвестиції здебільшого спрямовувались у сфери спекулятивні. Локомотивом росту в 2006-2007 рр. замість промисловості стала сфера обслуговування: фінанси, торгівля, ресторани, зв'язок. Підтвердженням цього є і структура прямих іноземних інвестицій в Україну. В першому півріччі 2008 р. на посередницькі сектори припадало 68,1 % прямих іноземних інвестицій. Такі вкладення є

короткостроковими і особливо небезпечними в переддень кризи. Частка прямих довгострокових інвестицій в промисловість зменшилася до 15,8 %, на машинобудування і хімію припадало лише 3,9 % і 3,3 % відповідно [1, с. 70].

До підриву стимулів інвестування призводить і монополна структура економіки. Монополії генерують такі негативні явища, як ріст собівартості, підвищення цін, створюють перешкоди для появи в галузі нових підприємств, які б сприяли здоровій конкуренції. Наявність монополій із значними матеріальними ресурсами та орієнтованими на обмеження конкуренції здебільшого неекономічними методами є вагомим чинником розвитку корупції, гіпертрофованого росту витрат, не пов'язаних із виробництвом.

Нестача інвестицій на технічне переозброєння, занепад передових науково-технічних комплексів, корупція, монополії зумовили те, що базовими для української економіки сьогодні є технологічно відсталі, кризосприйнятливі експортоорієнтовані підприємства металургії та хімії, а також сільське господарство, яке перебуває в занепаді.

Особливістю економіки України є високий рівень залежності від світового попиту і цін на свої експортні товари – це, насамперед, продукція металургії, хімічної галузі і сільського господарства. Але ні метал, ні будь-яка інша продукція сировинних галузей не потрібні світовій економіці у колишніх обсягах. Падіння цін на основні експортні товари стало однією з перших причин сучасної фінансово-економічної кризи. У 2007 р. зовнішньоторговельний оборот перевищив 78 % ВВП, що свідчить про високий рівень відкритості національної економіки. Найважливіша стаття українського експорту – експорт чорного металу. У 2001–2007 рр. експорт чорних металів і виробів із них зріс з 5,6 млрд. до 19,8 млрд. дол., а їх частка в загальній структурі експорту зросла з 35 % до 40 % [3, с. 137]. Металургія критично важлива для України галузь економіки. У 2007 р. вона виробила 43 млн. т сталі і була восьмим найбільшим виробником у світі із часткою 3,2 %. У 2008 р. експорт металів приніс Україні 27,6 млрд. дол. Металургійна галузь є величезним роботодавцем і споживачем товарів і послуг. У першому кварталі 2008 р. скоротився попит на товари тривалого використання, спостерігався колапс будівельної індустрії, що зумовило масштабний спад в металургії у всьому світі, особливо в Україні. В листопаді 2008 р. обсяг випуску в металургійній галузі упав практично в два рази порівняно з аналогічним періодом 2007 р.. Відповідно скоротився випуск в суміжних секторах: виробництві залізної руди, коксівного вугілля, зменшився обсяг перевезень залізничним транспортом, де продукція металургії і добувної промисловості забезпечує 40 % загрузки. Проте протягом останніх років інвестиції в основний капітал металургійної галузі були меншими, ніж інвестиції у харчову галузь. Сприятлива кон'юнктура на ринку металів сприяла консервації технологічного укладу в галузі. Враховуючи вище сказане, можна стверджувати, що ключовою проблемою для подолання кризи є розвиток і підтримка металургійної галузі, насамперед, її модернізація.

Кризи останніх років меншою мірою пов'язані із циклами оновлення капіталу, переходом до техніки нового покоління, а все більше обумовлені створенням і використанням залишків грошових коштів на рахунках держави і суб'єктів ринку [див. 4, с. 16–22]. У США і Великобританії криза почалася в 2008 р. із перекредитування іпотеки і проблеми неплатоспроможності боржників. Були порушені нормативи ліквідності, з'явилася недовіра банків один до одного, настала криза міжбанківського ринку. Поступово ця криза поширилася на країни ЄС, Східної Європи і в Україну.

Як зазначалося вище в Україні спостерігається значний відрив доходів населення від їх економічної основи. Це зумовило значний ріст цін і відповідно інфляцію, а також відкритість економіки для дешевого і неякісного імпорту, який підриває вітчизняне виробництво. Стали наростати обсяги споживчого кредиту, в першу чергу, доларового. При цьому кредити видавалися найчастіше в дочірніх структурах іноземних банків. Населення збільшило купівлю автомобілів, дорогої побутової техніки, квартир. Споживчі кредити у 2007 р. збільшились на 65 %, у першій половині 2008 р. – ще на 35 %. Це стало борговою кризовою пасткою, характерною для більшості країн, що переживають кризу. У США щомісяця кожна сім'я виплачує на покриття кредиту до 15 % свого доходу, в Росії 20 % громадян витрачають на виплату процентів по кредитах до 25 % доходів. За визначенням Г. Попова світ зробив

гігантський крок у сторону того, що економісти раніше називали “фіктивним капіталом”, а сьогодні – “фінансовими бульбашками” [див.5]. Світ фіктивного капіталу став другим світом нашої економіки, а нерідко – і першим. За ним складно побачити реальну економіку і реальні процеси. Приблизно 2 % всіх обмінних угод з іноземною валютою у світі пов’язано із реальною економікою, валовим продуктом. Решту ліквідності обслуговує “фінансову бульбашку”. Сучасним економічним життям керує не ринок, як це повинно бути в розвинутій ринковій економіці, і не Держплан, як це було при соціалізмі, а корпорації спекулянтів, які створили для себе штучний світ, в якому можна спокійно наживатися, не хвилюючись про наслідки.

Ще однією причиною кризи в Україні є скорочення джерел зовнішнього фінансування, відтік іноземного капіталу. Українська економіка є залежною від зовнішніх кредитних ринків і світового ринку капіталу. Причиною цього є зародковий стан інститутів фінансового ринку, неефективність механізмів захисту інвестицій, відсутність індустрії заощаджень населення. Масовий відтік капіталу восени 2008 р., проблеми в банківській системі призвели до девальвації національної валюти. Падіння “Промінвестбанку” спровокувало масову паніку вкладників, внаслідок чого банківська система втратила значну частину депозитів, які були спрямовані на придбання іноземної валюти.

Криза ліквідності супроводжується прискоренням росту цін та інфляції. Інфляція в 2008 р. склала 22,3 %, що перевищило показники росту цін у період фінансової кризи 1998 р: у 1998 р. – 20,0 %, у 1999 р. – 19,2 %. Реальний ефективний обмінний курс гривні в 2008 р. девальвував на 23,7 %. Головними причинами росту споживчих цін є нерозвинутість товарних ринків, мала кількість виробників і слабка конкуренція між ними. Обсяги виробництва вітчизняних споживчих товарів порівняно менші, ніж купівельна спроможність, тому їх дефіцит компенсується імпортом і підвищенням цін. На динаміку цін впливає дисбаланс на фінансових ринках.

Сучасна криза має системний характер і передбачає пошук адекватних для вітчизняної економіки антикризових заходів. Такі заходи повинні відновити нормальний рух грошових коштів в економіці, підтримати роботу фондового ринку, але найважливіше те, що вони мають сприяти українським виробникам – машинобудуванню, будівництву, сільському господарству, добувній галузі і т. д. Підтримка товарних ринків передбачає оздоровлення банківської системи, звільнення її від банків, які проводять тіньові операції із грошовими коштами. Це потребує якісно нового рівня державного контролю фінансової сфери, контролю за цільовим і ефективним використанням державних коштів.

В Європі робляться спроби не просто надати допомогу фінансовим структурам, але і покарати винуватців виникнення “фінансових бульбашок”. Прикладом може бути ідея Н. Саркозі замінити фінансову олігархію “підприємницьким капіталізмом”, націоналізувати ті приватні банки, які провалились. З подібними підходами погоджуються навіть консервативні політики, такі як А. Меркель [див. 5].

Стабільність економічного зростання і вихід із теперішньої кризи значною мірою залежать від високих темпів росту інвестицій в основний капітал, реальних доходів населення, ємності внутрішнього ринку. Особливе значення має політика підтримки високої інвестиційної активності, збереження позитивної динаміки грошових доходів населення. Необхідна система амортизаційних і податкових пільг, дешевих кредитів для виробників, які прискореними темпами оновлюють основні фонди, використовують інновації, розширюють експорт машинної продукції, забезпечують не тільки підвищення ефективності виробництва, але і його конкурентоздатності. Важливо при цьому, особливо в умовах високої корумпованості української економіки, щоб антикризова підтримка держави стосувалася дійсно важливих для країни підприємств і не була зміщена до тих підприємств, які ще глибше затягують економіку у кризову яму [див. 1].

Підтримка високої кон’юнктури споживчого попиту вимагає додаткових заходів щодо захисту вкладень населення.

Висновки. Таким чином, економічне зростання і фінансова стабільність значною мірою залежать від внутрішніх факторів, насамперед від ступеня довіри інвесторів до фінансового ринку, до інституту приватної власності, до морально-етичних норм бізнесу і влади.

Підгрунття макроекономічної нестабільності в Україні частково міститься у здійснюваній у попередні періоди економічній політиці, яка характеризувалась не виваженістю та неадекватності стратегічним цілям економічного розвитку. Світова фінансово-економічна криза посилилась внутрішньою політичною кризою в Україні та загостренням структурних диспропорцій національної економіки, недооцінкою ролі держави, падінням науково-технологічного рівня виробництва, відсутністю політики розвитку внутрішнього ринку, хибною орієнтацією на активне розширення валютного кредитування.

Вихід із кризи є. Але системний його характер вимагає вирішення фундаментальних проблем комплексного, глобального характеру. Заходи антикризової політики повинні передбачати посилення ролі держави, керованості національної економіки; прискорений пошук, обґрунтування перспективних галузей і виробництв, які відповідають вимогам і потребам інноваційного розвитку; перебудову виробничо-технологічної структури економіки як умови підвищення її ефективності; розробку інвестиційної політики орієнтованої на реалізацію пріоритетних напрямів науково-технологічного вдосконалення виробництва.

Література

1. Пахомов Ю., Пахомов С. *Экономический кризис: Украинский вариант* // *Общество и экономика*. – 2009. – № 3. – С. 63–72.
2. Чухно А. *Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи подолання*. // *Економіка України*. – 2010. – № 1, 2. – С. 4–13.
3. Цветков В. *Россия и Украина: перспективы сотрудничества* // *Общество и экономика*. – 2009. – № 3. – С. 73–81.
4. Григорьев Л., Агibalов С., Салихов М. *Украина: раздвоение трансформации* // *Вопросы экономики*. – 2009. – № 3. – С. 125–142.
5. Сенчагов В. *Мировой финансовый кризис и пути преодоления его последствий* // *Проблемы теории и практики управления: Междунар. журн.* – 2008. – № 12. – С. 16–22.
6. Попов Г. *Об экономическом кризисе 2008года* // *Вопросы экономики*. – 2008. – № 12. – С. 112–120.
7. В. Ингульский *Глобальный гамбит*. – vitaemo@news2000.com.ua www.2000.net.ua.